

22 серпня 1992 року уряд Української народної республіки передав повноваження і символи влади представникам незалежної України. Урочистості відбувалися у Палаці «Україна» і в Маріїнському палаці. Проте значення цієї події тоді мало хто розумів. Влада ще боялася згадувати прізвище Симона Петлюри, а суспільство перебувало в полоні постімперської свідомості. Проте важливим є факт збереження і плінности державницької традиції. Як це вдалося очільникам УНР – аналізуємо в матеріалі.

Василь Яблонський

доктор історичних наук

Тарнівський період

Директорія УНР вийшла в екзиль на територію Польщі наприкінці 1920 року. Державний центр (ДЦ) Республіки на той час складався з голови Директорії, уряду,

міністрів, вищого військового керівництва, апарату міністерств та установ, активної частини політикуму та війська, яке було інтерноване у спеціальних таборах. Також з урядом на еміграцію подалися громадяни УНР, які не могли примиритися із пануванням більшовиків в Україні.

Табір для інтернованих вояків Армії УНР у Каліші (Польща), 1921 рік

Фото надав автор

Осідком ДЦ став Тарнів. Упродовж зими 1920–1921 років продумували подальшу боротьбу. І якщо військові готувалися до воєнної кампанії, то політики намагалися створити перехідне законодавство УНР, яке діяло би після повернення на українську територію.

9 січня 1921 року Симон Петлюра підписав указ про створення Ради республіки – передпарламенту УНР на еміграції. Це був майже повноцінний парламент, до якого за партійними списками були обрані депутати. Час роботи Ради обмежився буквально кількома місяцями й однією сесією: вона проіснувала від лютого до серпня. Угода між Польською державою і Радянською Росією (та її сателітом – УСРР) поставила хрест на союзницьких відносинах між Польщею і УНР. ДЦ перейшов на напівлегальний стан.

Українська Станиця у Каліші, 1921 рік. Симон Петлюра стоїть у центрі
Фото надав автор

Міжвоєнний період

Значна частина прихильників Директорії УНР переїхала з Польщі до Франції, Італії, Німеччини, Чехословаччини та інших країн. Сам Петлюра наприкінці 1924 року з родиною осів у Парижі. Там він провадив активну діяльність. Налагодив видавничу справу. Виходив друкований орган ДЦ УНР журнал «Тризуб»: навколо нього консолідувалися значні державницькі сили, там публікували важливі тактичні та стратегічні матеріали.

Після **вбивства Петлюри** владні повноваження перейшли тодішньому голові Ради народних міністрів Андрію Лівіцькому, який став заступником голови Директорії та Головним отаманом.

Політичне вбивство суттєво позначилося на українській еміграції. З одного боку, смерть Петлюри об'єднала багатьох українців. Це дало змогу на якийсь час згуртувати сили навколо процесу, який закінчився рішенням паризького суду, що виправдав вбивцю. З іншого боку, ДЦ демонстрував ознаки поразки національно-визвольних змагань. Проти ослабленого ДЦ виступали і колишні союзники, і противники.

Похоронна процесія Симона Петлюри у Парижі, 30 травня 1926 рік

Фото: Національний військово-історичний музей України

Водночас виникали нові політичні сили. Євген Коновалець, очільник Корпусу січових стрільців у складі армії УНР, створив [Організацію українських націоналістів](#). ОУН не була вороже налаштована щодо ДЦ. Вона розглядала уряд у вигнанні як союзників, які використовували не зовсім ефективні методи боротьби.

Обидва табори мали достатню кількість прихильників. Але якщо соціальну базу для ОУН становили переважно жителі та вихідці із заходу України, то послідовники УНР жили по іншій бік радянського кордону. Кордон ще не був тією «залізною завісою», яка утворилася після Другої світової війни, однак він позбавляв екзильний ДЦ широкої соціальної бази.

Усвідомлюючи, що працювати в еміграції доведеться тривалий час, ДЦ докладав значних зусиль, щоб створити нову українську еліту. Ще Петлюра писав, що всі українці повинні здобути освіту: «Наше студентство відчуло той обов'язок, що на нього Батьківщина в цей момент поклала, і ретельно за науку взялось, щоб використати своє примусове перебування за кордоном з найбільшою користю для національної справи». Він пояснював, що будівництво української державности «вимагає великої кількості свідомих, інтелігентних і працездатних будівничих, між іншим, і науково підготовлених до творчої державної праці». За сприяння урядів країн перебування створювали освітні та наукові українські установи: у Празі, Подєбрадах, Варшаві та інших містах. Викладачами в тих університетах досить часто були видатні діячі української революції, серед інших – Іван Огієнко, Ісаак Мазепа, Олександр Шульгин, Андрій Яковлів, Сергій Шелухін, Володимир Старосольський, Степан Смаль-Стоцький та інші.

Інколи наукові установи ставали легальним прикриттям для українського уряду. До прикладу, за погодженням із польською владою, керівні посади в Українському науковому інституті у Варшаві обіймали віцепрем'єр та урядовці екзильного уряду.

Дуже важливою була діяльність МЗС, яке тривалий час очолював Олександр Шульгин. Крім двосторонніх відносин, міністерство діяло на майданчику Ліги націй (ЛН) через Українське товариство ЛН. Українська сторона працювала з іноземними делегатами, готувала листи, меморандуми, протести, проекти резолюцій щодо політичних репресій, примусової праці, проблем національних меншин та інше. Однією із найважливіших тем став голод 1932–1933 років. Після вступу СРСР до Ліги націй 1934 року активність МЗС УНР там знизилася з об'єктивних причин.

Будинок готелю "Крале Іжіго" у Подєбрадах (Чехія), в якому у 1922—1923 роках діяла Українська господарська академія

Фото: localhistory.org.ua

Воєнний період

Навіть за таких складних обставин екзильний уряд ухвалював нестандартні рішення. Наприклад, 1939 року Радянський Союз напав на Фінляндію. Шульгин вивчав можливість сформувати українські підрозділи, які би підтримували Фінляндію у тій Зимовій війні. Але воєнна кампанія була швидкоплинною, а комунікації ускладнені, тому українці не потрапили до театру бойових дій. Така урядова ініціатива була можливою, оскільки військове міністерство ДЦ УНР вело реєстри усіх колишніх армійців.

Весь міжвоєнний період українські урядовці в екзилі перебували в різних містах. У Варшаві – Андрій Ливицький та деякі міністри. У Парижі – Олександр Шульгин, В'ячеслав Прокопович (міністр освіти 1918 року та глава уряду 1920 року) й інші. Менша частина – у Празі. Така організація роботи ДЦ передбачала його

функціональність, навіть якщо одна з частин не могла би здійснювати свої повноваження.

Андрій Лівіцький (1879–1954) – президент УНР в екзилі у 1926–1954 роках

Фото: szru.gov.ua

Подібна ситуація склалася вже на початку Другої світової. Андрій Лівіцький з оточенням не встиг виїхати з Варшави й опинився під німецькою окупацією. Майже весь той період він був обмежений у вільному пересуванні та діяльності. Вже восени 1939-го президент Лівіцький передав свої повноваження голові уряду В'ячеславові Прокоповичу. Міністр закордонних справ Олександр Шульгин став головою уряду із збереженням портфеля міністра. Однак ця ситуація тривала недовго – до червня 1940-го, коли Париж окупували німці. Прокопович, складаючи повноваження в. о. президента, у листі до Лівіцького писав: «Шкода мені, що з моїх починань нічого не вийшло. Але ще більша шкода, що й Ви, як бачу, діяти неспроможні».

Активізувати свою діяльність ДЦ УНР зміг лише на прикінцевому етапі війни, коли німецький вплив зменшився. Українці розуміли, що відновлення незалежності відкладається на невизначений термін, оскільки СРСР вийшов переможцем. У новому двополярному світі природними союзниками ДЦ УНР стали країни західної демократії.

Консолідація

За результатами війни українці на еміграції зробили важливий висновок: однією з основних причин невдачі у відновленні незалежності стала роз'єднаність головних акторів і відсутність загального визвольного фронту. Тому, починаючи з другої половини 1944 – початку 1945 років, контакти між Андрієм Лівіцьким, Андрієм Мельником, Степаном Бандерою та Павлом Скоропадським істотно пошвавилися. Про ці консультації яскраво написав Андрій Лівіцький у листі до діяча ДЦ Іларіона Косенка: «Не було щастя, так нещастя допомогло нашій консолідації. ОУН обох відламів (б. і м-ці) також визнає наш державний центр, тільки хотіли б у ньому запанувати і лише називатися “УНР”, але із своїм невмирущим тоталістичним змістом. Не виключено, що гетьманці ввійдуть до Нац. Ради, як праве консервативне крило. Хоч вони у нас слабенькі, але яко своєрідна (анахронічна) ідея – можуть мати своє значення».

Президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький (в центрі) серед діячів еміграції. Підпис на звороті: "Зі збірки Шаповала. Kesines-Chalette (Lairet) France"

Фото: ounuis.info

Представники ДЦ УНР, обох крил ОУН і гетьманців погодилися із необхідністю консолідації. На початку 1947 року сторони, зрештою, дійшли висновку щодо реорганізації ДЦ УНР. Щоправда, без Союзу гетьманців-державників на чолі з новим лідером Данилом Скоропадським. Деяко особну позицію мала ОУН (р) на чолі із Бандерою, який хотів мати «контрольний пакет» впливу на ДЦ. Краще один одного розуміли Лівіцький та Мельник, які були однодумцями у 1918–1919 роках.

Зрештою, було створено комісію з випрацювання «Тимчасового закону про реорганізацію Державного центру УНР в екзилі». Її очолював колишній голова уряду Ісаак Мазепа. У листопаді 1947 року до роботи долучились мельниківці, а навесні 1948-го – бандерівці. Гетьманці спілкувалися листовно, відкидаючи традицію УНР і висуваючи ідею нового колективного органу, щоб керувати визвольним рухом. Однак усі інші політичні середовища на ці пропозиції не пристали. У червні 1948 року цю «еміграційну конституцію» підписав президент Андрій Лівіцький.

Найважливішим досягненням стала політична консолідація більшості еміграційних політичних партій. Як доповнення до вже існуючих інституцій – президента та уряду – було створено Українську національну раду (УНРаду), еміграційний передпарламент, який вирішував важливі питання діяльності ДЦ. Формували її за пропорційним партійним принципом, який передбачав роботу чотирьох секторів: соціалістичного, демократичного, націоналістичного й монархічного. За затвердженими квотами та відповідно до політичного впливу, перші три сектори отримували по 12 мандатів, монархісти – 6.

УНРада обирала президента, віцепрезидента, уряд та президію УНРади. Першим президентом у реорганізованому ДЦ залишився Андрій Лівіцький. Після нього президентом став Степан Витвицький, потім – Микола Лівіцький. Останнім президентом в екзилі був Микола Плав'юк, який передав повноваження Леонідові Кравчуку. Головою УНРади було обрано Бориса Іваницького, українського вченого та політика. Першим головою уряду, або як його тоді називали виконним органом, став Ісаак Мазепа.

Важливо зазначити, що практично на кожній із десяти сесій вносили певні зміни до Тимчасового закону. Однак структура 1948-го, яка складалася із президента, Національної ради й уряду, збереглася до 1992 року.

У 1970-х роках відбулася виборча реформа УНРади. Зважаючи на те, що еміграційні партії поступово втрачали свій вплив та чисельність, було вирішено створити в УНРаді три сектори: партійний, виборний та номінаційний. Партійний залишався без змін – його як і раніше формували партії. Виборний сектор наповнювали через голосування в товариствах прихильників УНРади в різних країнах. Номінаційний сектор формували за квотою президента УНР.

Найактивнішими діячами «уенерівської» еміграції були безпосередні учасники революції 1917–1921 років та їхні діти. Подальші покоління закордонних українців значно менше цікавилися українськими політичними проблемами. І тому ця виборча реформа давала імпульс залучити до ДЦ УНР нових учасників та симпатиків. Обов'язковою умовою була матеріальна підтримка ДЦ – національний податок (як правило, невелика сума на рік – від однієї марки ФРН чи долара США). Поширеною практикою були внески меценатів та переказ коштів за заповітом.

Еміграційний уряд працював на власне емігрантське середовище і співпрацював з урядами країн перебування та міжнародними організаціями. Встановлював контакти з еміграційними урядами та центрами бездержавних народів, проводив акції на їхню підтримку. Водночас УРСР, яка перебувала у складі величезної тоталітарної держави, була квазідержавним утворенням.

Від Лук'яненка до Кравчука

Наприкінці 1980-х спала «залізна завіса» та була зруйнована Берлінська стіна. Міцнішали контакти між закордонними українцями й українцями на Батьківщині. Восени 1989 року в Західній Європі відбулася знакова зустріч Миколи Плав'юка з дисидентом Левком Лук'яненком, який погодився бути представником ДЦ УНР в Україні.

На жаль, 24 серпня 1991 року українські депутати не погодилися із формулюванням, яке запропонував Лук'яненко, що Україна відновлює свою державність. Екскommуністична більшість вирішила писати «історію від себе»: перша редакція Акту про «відновлення української держави» була замінена на «Акт проголошення незалежності України».

Після всеукраїнського референдуму на підтримку незалежності ДЦ ухвалив рішення передати повноваження УНР новообраній владі України. Рішення далось не без внутрішніх сумнівів: аж надто крихкою була довіра до колишніх комуністів, які отримали владу на печерських пагорбах.

Передавання атрибутів влади УНР було радше символічним, аніж реальним. Однак і ця символічність лякала можновладців у Києві. Леонід Кравчук не міг визначитися із датою. Він наполягав, «що народ ще не готовий». Дискусія тривала доти, доки Плав'юк не заявив, «що ДЦ оголосить про передачу повноважень, а то вже справа української влади як далі із цим діяти».

22 серпня 1992 року президент Української Народної Республіки у вигнанні Микола Плав'юк передав владні повноваження президенту України Леоніду Кравчуку

Фото: radiosvoboda.org

Подія відбулася на першу річницю проголошення незалежності України 22 серпня 1992 року. Експертфункціонери президент Леонід Кравчук, голова Верховної Ради Іван Плющ, голова уряду Вітольд Фокін та інші усвідомлювали ризики від співпраці з «буржуазними націоналістами», розуміючи, що це може нашкодити майбутнім електоральним здобуткам, відносинам із РФ тощо.

Ідеологічні шори також формували несприйняття Головного отамана. Представники влади запропонували «зняти прізвище С. Петлюри і не згадувати його під час урочистостей». На це делегація ДЦ не погодилася: «Проігнорувавши С. Петлюру, ми б підірвали легітимність всього акту передачі повноважень». Після консультацій із науковцями було погоджено, що ім'я Симона Петлюри прозвучить на церемонії у

Палаці «Україна». Частина урочистостей відбулася на прийнятті в Маріїнському палаці.

Справжнє значення цієї події в Україні тоді мало хто розумів. У суспільстві, яке пережило політичні репресії, Голодомор, війни, повоєнні переслідування та тотальну заборону на українську історію, був перерваний історичний зв'язок між поколіннями.

Тому ця подія не мала належного резонансу. Про неї досить швидко забули і практично не згадували упродовж багатьох років Незалежності. Дослідження українських істориків досить часто відсували на маргінес і вони не впливали на постімперську суспільну свідомість. Лише російська агресія 2014 року та повномасштабна війна 2022-го змінили запити суспільства. Важливим є повернення в Україну пам'яті про вояків та уряд УНР, які 1920 року залишали рідну землю, щоб потім – за три чверті століття – символічно повернутися до України, маніфестуючи про незнищенність ідеї української Незалежності.